

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Τ Ρ Ι Τ Ο

ΕΙΔΑΜΕ ΠΩΣ ΜΠΗΚΕ ὁ αἰώνας μας καὶ ποιοὶ τὸν ὑποδέχθηκαν. Ἀνεπάνδρωτες οἱ κρίσιμες ἐπάλξεις καὶ ἔρημες οἱ μεγάλες σκοπιές. Ὁ ἀστὸς, ποὺ εἶχε συνειδητοποιήσει τὸν ἑαυτό του ὡς « κυρίαρχο λαό », εἶχε θεωρήσει ἀσφαλισμένη τὴ ζωὴ του καὶ ξοφλημένο τὸ χρέος του ἀπέναντι τῆς κοινωνίας. Ἡ παγκόσμια ἔκθεση ποὺ εἶχε γίνῃ στὸ Παρίσι, ἀκριδῶς στὰ 1900, ἦταν ἡ ἀποθέωση τοῦ ἀστοῦ. Ὁ πύργος τοῦ "Αἶφελ ἦταν τὸ σύμβολό του. Τὸ ὅτι σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν παγκόσμια ἔκθεση τοῦ 1900 εἶχαν ὀργανωθεῖ στὸ Παρίσι καὶ διεθνῆ ἔργατικά συνέδρια, αὐτὸ δὲν τὸ πρόσεξε ὁ ἀστὸς. Εἶχαν γίνῃ ἄλλωστε τὶς ἴδιες μέρες καὶ πολλὰ ἄλλα συνέδρια ποὺ ἔμοιαζαν σὰ νὰ ἦταν ταγμένα νὰ ἐπικυρώσουν ἀκριδῶς τὴν αὐτοπεποίθηση τοῦ ἀστοῦ ποὺ ἔξω πιά ἀπὸ τὰ κρατικά πλαίσια κατάφερνε νὰ ὀργανώνει καὶ διεθνεῖς ἀκόμα συναντήσεις « ἀτόμων ». Τὸ ἄτομο ἄρχισε νὰ πιστεύει ὅτι εἶχε τὸ δικαίωμα καὶ τὴ δύναμη νὰ στέκεται πρὸ πάντων κι' ἀπὸ τὸ κράτος. Τὰ διεθνῆ συνέδρια ποὺ βασίζονταν σὲ ἐξωκρατικὴ πρωτοβουλία εἶχαν δώσει τὴν ἐντύπωση ὅτι μπαίναμε σ' ἕναν αἰῶνα ποὺ στὴ διαδρομὴ του ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ διπλωματία, τὸ κράτος καὶ ἡ ὕλικὴ ἐξουσία θὰ ὑποχωροῦσαν ὅλο καὶ περισσότερο μπροστὰ στὶς ἰδιωτικὲς διεθνεῖς πρωτοβουλίες, στὶς ἐλεύθερες ἐπιστημονικὲς ἢ ἐμπορικὲς συναλλαγές, σὲ εἰρηνικὲς συζητήσεις μεταξὺ καλοπροαίρετων νοικοκυραίων, σὲ θεωρητικούς τὸ πολὺ διαπληκτισμοὺς ποὺ δὲ θάφταναν ποτὲ σ' αἵματηρὲς συγκρούσεις. Ποτὲ ἡ « φράση » καὶ ἡ « χειρονομία » — τὰ ὄπλα αὐτὰ τοῦ ἱκανοποιημένου ἀπὸ τὸν ἑαυτό του ἀστοῦ — δὲν εἶχαν τόσο

δοξασθεί όσο γύρω στα 1900. Ὁ μικροαστός πού, με τὴ βοήθεια τῆς τύχης ἢ καὶ με τὴν ἐργατικότητα του, κατάφερε νὰ φτάσει στὸ κοινωνικὸ ἐπίπεδο τοῦ ἀστοῦ ἢ τοῦ μεγαλοαστοῦ, εἶχε ὁ ἴδιος «ἐκπλαγεῖ» ἀπὸ τὴν ἀξία του, ἀπὸ τὸ «αὐτοδημιούργητο» μεγαλεῖο του, εἶχε ξαφνιαστεί κοιτάζοντας τὸν ἑαυτό του στὸν καθρέφτη ἢ βλέποντας τὴ φυσιογνωμία του πίσω ἀπὸ τοὺς μεγεθυντικοὺς φακοὺς πού εἶχαν γίνει τότε τῆς μόδας.

Ἡ βασικὴ προσδοκία τοῦ ἀστοῦ — ἡ προσδοκία πὼς θὰ δίνε τὸ σῆμα του στὸν αἰῶνα μας — διαψεύσθηκε. Κι' ὅμως, ὁ ἀστός ἦταν ἴσως ὡς μέσος ὅρος ὁ καλύτερος τύπος ἀνθρώπου πού διαμόρφωσε ἡ κοινωνικὴ ἐξέλιξη. Φιλήσυχος, ἐργατικός, αισθηματικός ὡς οἰκογενειάρχης καὶ πρακτικός ὡς πολίτης, εἰρηνόφιλος, οἰκονόμος, καθαρός, κάπου - κάπου καὶ φιλόανθρωπος, συζητητικός, ἐγκυκλοπαιδικός, συμβατικὰ φιλόμουσος, μέτριος στὶς κακίες του (γι' αὐτό, βέβαια, καὶ στὶς ἀρετές του), με μιὰ τάση πρὸς τὸν ἰδιωτικὸ κοσμοπολιτισμὸ, μετριοπαθὴς παρ' ὅλη τὴ ρητορικὴ του ζωηρότητα, σημείωσε με τὴν παρουσία του, προπάντων ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἠθικὴ καθιέρωσή του, ἕνα σταθμὸ πού ἔκανε γιὰ λίγο τὴν ἱστορία νὰ ξεκουραστεῖ, νὰ ξανασάνει. Τοῦ ἔλειψε, ὅμως, τοῦ ἀστοῦ ἡ δύναμη· τοῦ ἔλειψε εἰδικώτερα ἡ ἀντικειμενικὴ δυνατότητα νὰ συμπυκνώσει τὴ βούλησή του σὲ λίγους, κτυπητοὺς, μεγάλους σκοποὺς πού γιὰ τὴν ἐπίτευξή τους θὰ πρεπε νὰ γίνει ἡ τάξη του ὁμαδικὰ ὑπεύθυνη. Ἡ ἀριθμητικὴ ἐξάπλωση τοῦ ἀστοῦ ἦταν τέτοια πού ἡ δύναμή του διασκορπίστηκε σὲ χιλιάδες μικροὺς σκοποὺς, σὲ ἄπειρες λεπτομέρειες τῆς δημόσιας καὶ ἰδιωτικῆς ζωῆς. Ποτὲ ὁ διαφορισμὸς στὶς κλίσεις καὶ στὰ αἰσθήματα, στὰ ἐπαγγέλματα καὶ στοὺς κοινωνικοὺς προσανατολισμοὺς, στὶς πνευματικὲς προτιμήσεις καὶ στὶς πρακτικὲς ἐπιδόσεις δὲν ἦταν μέσα σὲ μιὰν ὀρισμένη κοινωνικὴ τάξη τόσο μεγάλος, ὅσο ἦταν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19^{ου} αἰῶνα στὴν τάξη ἢ σωστότερα στὴν κοινωνία τῶν ἀστών. Οἱ ἀστοὶ ξέφυγαν ἀκριδῶς ἀπ' ὅ,τι ὀνομάζουμε «τάξη», κ' ἔγιναν «κοινωνία», μιὰ ὀλόκληρη πολυσύνθετη κοινωνία. Αὐτό, βέβαια, ἦταν ἠθικὰ πολὺ σημαντικό. Ὅταν οἱ Μάρξ καὶ Ἐνγκελς ζήτησαν ἀπὸ τὸ προλεταριάτο νὰ γίνει ἡ τάξη ἐκείνη πού μέσα της θὰ διαλύονταν ὅλες οἱ τάξεις, ἐμπνεύσθηκαν τὴ σύλληψή τους, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβουν ἢ ἔστω χωρὶς νὰ τὸ ὁμολογήσουν, ἀπὸ τὸ παράδειγμα τῆς ἀστικῆς ἀκριδῶς κοινωνίας πού ἦδη ἀπὸ

τις μέρες τους είχε αρχίσει να παρουσιάζει την τάση αυτή. "Αν, όμως, ήταν ήθικα σημαντικό το ότι οί αστοί, αντίθετα από την τάση η « κατάσταση » τών ευγενών, έγιναν κάτι περισσότερο από « τάση », έγιναν μιὰ ολοκληρη κοινωνία και μάλιστα ή αριθμητικά και ουσιαστικά πρωτεύουσα κοινωνία μέσα στο σύνολο του πληθυσμού τών πόλεων, ή τέτοια διαμόρφωσή τους έμείωσε από την άλλη μεριά την ικανότητά τους να επηρεάσουν την πορεία τής Ιστορίας. Η Ιστορική ήγετική απόδοση ενός κοινωνικού στρώματος είναι αντιστρόφως ανάλογη προς το διαφορισμό που υπάρχει στους κόλπους του. "Αν μάλιστα το κοινωνικό αυτό στρώμα είναι το επικρατέστερο στην κοινωνική Ιεραρχία, τότε ή ήγετική απόδοσή του είναι αντιστρόφως ανάλογη και προς την αριθμητική του έκταση και δύναμη.

2.— Την ειρηνόφιλη τάση τών αστών, μιὰ τάση που ήταν βέβαια ειρηνόφιλη λιγότερο από ιδεολογία και περισσότερο από υπερτροφική ιδιωτική νοοτροπία, την αντιστρατεύθηκε στις αρχές του αιώνα μας κ' ένα περιστατικό σημαντικό. Ο αιώνας μας στις πρώτες δυο δεκαετίες του υποχρεώθηκε να ξοφήσει το χρέος που είχε αφήσει ανεξόφλητο ο αιώνας τών « εθνοτήτων », ο ΙΘ'. Η αρχή τών εθνοτήτων ανήκει, μαζί με την αρχή τών αντιπροσωπευτικών κυβερνήσεων, στην περίοδο που ο αστός ήταν ακόμα επαναστατημένος και δεν είχε οργανώσει την κοινωνική και πολιτική του επιβολή. Ωστόσο, ή ολοκληρωτική επαλήθευση τής ιδέας τών εθνοτήτων στον αιώνα που ήταν ταγμένος στο έργο τούτο, δηλαδή στο ΙΘ', παρεμποδίστηκε από τη μυστική διπλωματία, από τις καγκελλαρίες, από τὰ μοναρχικά συμφέροντα και από τις αντιδραστικές γενικά δυνάμεις που ήταν και σ' αυτόν ακόμα τον αιώνα του αστικού πνεύματος πολύ ισχυρότερες από το πνεύμα τούτο. Οί ήττημένες δυνάμεις είχαν μείνει πιό ισχυρές από τη « νικήτρια » δύναμη.

Θά μείνει πάντα ένα πρόβλημα άλυτο, αν ή όριστική έδραίωση του εύρωπαϊκού κόσμου επάνω στο πνεύμα και στο ιστορικό σχήμα του Βοναπάρτη, θά ήταν για την επαλήθευση τής ιδέας τών εθνοτήτων εμπόδιο μικρότερο ή μεγαλύτερο από το εμπόδιο που έστησαν οί δυνάμεις οί δῆθεν « άπελευθερωτικές », δηλαδή εκείνες που έριξαν τον Ναπολέοντα. Ο Ναπολέων ό ίδιος είχε την έντύπωση — και την έντύπωση αυτή την είχε συχνά εκφράσει στην 'Αγία 'Ελένη — ότι άφου έβγαλε τη Γαλ-

λική Ἐπανάσταση ἀπὸ τὸ βούρκο καὶ ἀπὸ τὸ αἷμα, ἔγινε ὁ ἔκτελεστής τῶν οὐσιαστικῶν ἱστορικῶν τῆς ἐντολῶν, ἔκτελεστής μετρημένος βέβαια καὶ συνετὸς πού πῆγε νὰ συμβιδάσει — γιὰ τὸν ἔλειψε, ὅπως ἔλεγε, ἡ σκληρότητα ἐνὸς Ἀτίλα — τὰ προνόμια τῶν βασιλέων μὲ τὰ δικαιώματα τῶν λαῶν. Ἡ εἰδικώτερη ἔννοια τῆς « ἐθνότητος » δὲν ὑπάρχει ἀκόμα στὸ λεξιλόγιον τοῦ Βοναπάρτη, ἀλλὰ ὅταν μιλοῦσε ὁ μέγας αὐτὸς συντηρητὴς καὶ ἐπαναστάτης γιὰ « λαούς », ἐννοοῦσε λίγο ἢ πολὺ « ἐθνότητες ». Κ' εἶναι φανερὸ ὅτι τὸ ἐννοοῦσε στ' ἀλήθεια, ὅταν ὡς νεαρὸς ἀρχιστράτηγος τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ τῆς Ἰταλίας, στὰ 1796, διατύπωνε τὴν περίφημη ἐκείνη ἡμερήσια διαταγὴ τοῦ πού τελειώνει μὲ μιὰν ἀποστροφή πρὸς τοὺς ἴδιους τοὺς Ἰταλοὺς, μὲ τὴν ἀποστροφή πού περιέχει καὶ τὴ θαυμαστὴ σὲ σύλληψη φράση : « ὁ γαλλικὸς λαὸς εἶναι ὁ φίλος ὅλων τῶν λαῶν ». Ἡ φράση αὐτὴ δὲν εἶναι τάχα τὸ προοίμιον τοῦ περίφημου ρητοῦ πού διατύπωσε κάμποσες δεκαετίες ἀργότερα ὁ μέγας κήρυκας τῆς ἰδέας τῶν ἐθνοτήτων, ὁ Ἰταλὸς Τζιουζέππε Ματζίι πού γεννήθηκε ἐννιά χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὴν παραπάνω προκήρυξη τοῦ στρατηγοῦ Βοναπάρτη ; Ὁ Ματζίι εἶπε : « ἀγαπῶ τὴν πατρίδα μου γιὰ τὴν ἀγαπῶ τὴν πατρίδα ». Ὁ πατέρας του εἶχε ἐμπνευσθεῖ τὴν ἀρχὴν του ἀπὸ τὴν Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καὶ προπάντων ἀπὸ τοὺς Γιρονδίνους. Τὸ ἴδιο ἢ περίπου τὸ ἴδιο ὁ Βοναπάρτης. Τὸ ἴδιο ὁ Ἕλληνας Φεραῖος πού, ἂν ὁ Ματζίι εἶναι ὁ ὄριμος κήρυκας, αὐτὸς ἦταν ὁ πρόδρομος καὶ ὁ μάρτυς τῆς ἰδέας τῶν ἐθνοτήτων.

Ὁ στρατηγὸς Βοναπάρτης ἔθεσε ὅπωςδήποτε τὰ θεμέλια γιὰ τὸν αἰῶνα τῶν ἐθνοτήτων. Δύσκολο, ὅμως, εἶναι νὰ πούμε ὅτι καὶ ὁ αὐτοκράτορας συμπλήρωσε τὸ ἔργο τοῦ στρατηγοῦ καὶ ἔχτισε ἐπάνω στὰ θεμέλια πού ὁ ἴδιος εἶχε θέσει στὴν Ἰταλία. Ὡστόσο, μπορεῖ ὁ κόσμος του, ἂν δὲν κατακυλοῦσε, νὰ ἦταν γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς ἀρχῆς τῶν ἐθνοτήτων ἐμπόδιον μικρότερον ἀπὸ τὸ ἐμπόδιον πού ἔστησαν στὴ Βιέννη οἱ ἐχθροὶ του. Τὰ λάθη πού ἔκανε ὁ Ναπολέων ὡς αὐτοκράτορας (λάθη, ὡστόσο, μικρότερα ἀπὸ τὰ κατορθώματά του), μαζὶ μὲ τὴν πονηρὴ ἀποστροφή τῶν καγκελλοριῶν πού φρόντισαν ν' ἀντιστρέψουν τὸ νόημα τῶν ἀντιβοναπαρτικῶν συνασπισμῶν, ἔκαναν τοὺς λαοὺς, προπάντων τοὺς γερμανικοὺς, νὰ πέσουν σὲ παγίδα καὶ νὰ πιστέψουν — εἰδικώτερα, ὕστερ' ἀπὸ τὰ 1809, δηλαδὴ ὕστερ' ἀπὸ

τῆ σύμπηξη τοῦ πέμπτου συνασπισμοῦ κατὰ τῆς Γαλλίας — ὅτι ἡ ὑπόθεσις τῶν ἡγεμόνων καὶ τῶν ἀριστοκρατῶν ἦταν ταυ-
τόσημη μὲ τὸ πατριωτικὸ καὶ ἀπελευθερωτικὸ κίνημα τῶν λαῶν.
Ἡ πτώσις τοῦ Βοναπάρτη καὶ τὰ συνέδρια τῆς Βιέννης ἀποκά-
λυψαν τὴν παγίδα καὶ διαφεύσανε τοὺς λαοὺς καὶ τοὺς ἀφελεῖς
πανεπιστημιακοὺς δασκάλους (ἀνάμεσά τους προβάλλει κι' ὁ
ἐνάρετος καὶ σοφὸς Φίχτε) ποὺ εἶχαν παρασύρει τοὺς νέους
στὴν ἀνεδαφικὴ καὶ συγκινητικὴ αἰσιοδοξία τους. Τὸν Βονα-
πάρτη δὲν τὸν διαδέχθησαν στὸ προσκήνιο τῆς ἱστορίας οἱ ἐλεύ-
θεροι λαοί· τὸν διαδέχθηκε ὁ Μέττερνιχ. Κ' ἔπρεπε νὰ ὑπάρχει,
χωρὶς κανένας νὰ τὸν φαντάζεται ἀκόμα ζωντανό, ἕνας λαὸς σὰν
τὸν Ἑλληνικό, γιὰ νὰ προκαλέσει ἡ ἰδέα τῶν ἐθνοτήτων τὸ πρῶ-
το ρήγμα στὴν ἀντίδραση. "Ἄν ὁ Μέττερνιχ, ποὺ ἦταν μονάχα
ἀπὸ ἕνα ἰδιότυπο αἰσθητικὸ σκεπτικισμὸ ἀρνητῆς τῆς ἀλήθειας,
κατάφερε νὰ νικήσει τὸν Καποδίστρια — τὸν « φιλάνθρωπο »
καὶ « ἰδεαλιστὴ », ὅπως τὸν ὀνόμαζε —, δὲν κατάφερε ὡστόσο
νὰ νικήσει τὴ συλλογικὴ προσωπικότητα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους.
Μὲ τὸν ἐμπειρικὸ ρεαλισμὸ του, μὴ μπορώντας ὁ Μέττερνιχ νὰ
τὴν ἀγγίσει σὰν κάτι ἀπτό, δὲν τὴν θεωροῦσε κἄν ὑπαρκτή.
Ἄντιθετα ἀπὸ τὸν Μέττερνιχ ποὺ ἦταν « ἀρτίστας », ὁ Κάννινγκ
ποὺ ἦταν « ποιητῆς » (τῆ διάκρισις ἀνάμεσα σὲ ἀρτίστα καὶ
ποιητὴ τὴν παίρνουμε ὅπως τὴν ἔχει πολὺ λεπτὰ διατυπώσει ὁ
Ἄντρέ Ζίντ) κατάφερε νὰ συλλάβει τὴ μορφή τοῦ Ἑλληνικοῦ
Ἔθνους, κ' ἔγινε ἔτσι ὁ πρῶτος στὸ 19' αἰῶνα Εὐρωπαῖος πο-
λιτικὸς ποὺ ἀνταποκρίθηκε ὡς ἕνα σημεῖο ἐνεργὰ καὶ ἀποδο-
τικὰ στὴν ἰδέα τῶν ἐθνοτήτων, δηλαδὴ στὸ αἶτημα τοῦ αἰῶνα.

Ἐνῶ ὅμως ὁ ἀπελευθερωτικὸς πόλεμος τῶν Ἑλλήνων ἀρχι-
ζε μὲ τὸ σημεῖο τῆς νίκης, στὴ Νεάπολη καὶ στὸ Πεδεμόντιο, τὶς
ἴδιες ἐκείνες μέρες, δηλαδὴ στὰ 1820 καὶ 1821, ἡ Αὐστρία
κατάφερε νὰ καταπνίξει τὴ θέλησις τῶν λαῶν. Καὶ ἡ Ἑλλὰς ἄλ-
λωστε, ἂν ἀνάγκασε τοὺς μεγάλους νὰ παραδεχθοῦν τὴν ἀνε-
ξαρτησίαν της, ὑποχρεώθηκε νὰ στριμωχτεῖ καὶ αὐτὴ σὲ μιὰ στε-
νὴ λωρίδα ἀνεξαρτησίας καὶ ν' ἀφίσει τὸ μεγαλύτερο τμῆμα
τῶν Ἑλλήνων ὑπόδουλο σὲ ξένους ζυγούς. Ἐνῶ στὴν Ἀμερικὴ,
εἰδικώτερα στὴ Νότιο Ἀμερικὴ, οἱ ἐξελίξεις πρὸς τὸ διαφορι-
σμὸ τῶν λαῶν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τους σημειώθηκαν, χωρὶς νὰ
ὑπάρχει κἄν τὸ ἰδεολογικὸ κίνητρο τῶν ἐθνοτήτων, μὲ κάποια
ταχύτητα καὶ σχετικὴ εὐκολία, στὴν Εὐρώπῃ οἱ ἐξελίξεις αὐτὲς

βρήκαν πολλά εμπόδια. Τα πιο πολλά από τα εμπόδια αποδείχθηκαν στο 10^ο αιώνα ανυπερβλήτα. Ὁ ἀπολογισμὸς τοῦ αἰῶνα τῶν ἐθνοτήτων εἶναι σχετικὰ φτωχὸς σὲ θετικὰ ἀποτελέσματα. Ἡ ἀνεξαρτησία τῶν Βέλγων ποὺ κηρύχθηκε στὰ 1830 ἦταν περισσότερο μιὰ πολιτικὴ παρά μιὰ ἐθνικὴ ἐπανάσταση. Ἀφ' οὗτου μετὰ τὴν ἱδρυση τοῦ βασιλείου τῶν Ἑνωμένων Κάτω Χωρῶν, ποὺ ἀποφασίστηκε στὴ Βιέννη ὡς ἀμυντικὸ πρόχωμα τῶν Ἀγγλῶν καὶ τῶν Πρώσων κατὰ τῆς Γαλλίας, ἐλευθερώθηκαν οἱ Κάτω Χῶρες ἀπὸ τὸ ζυγὸ ἑνὸς μεγάλου κράτους, ὁ χωρισμὸς τῶν Βέλγων ἀπὸ τοὺς Ὀλλανδοὺς ἦταν πιά ἢ σχετικὰ εὐκόλη ὑπόθεση ἑνὸς πολιτικοῦ κινήματος καὶ μερικῶν ὁδομαχιῶν. Ἡ μεγάλη, ἀντίθετα, ἐθνικὴ ἐξέγερση τῶν Πολωνῶν, τὶς ἴδιες ἀκριδῶς μέρες, δηλαδὴ στὰ 1830 - 1831, μιὰ ἐξέγερση ποὺ ἡ ἐπιτυχία της θὰ εἶχε προκαλέσει, ὕστερ' ἀπὸ τὴν νίκη τῶν Ἑλλήνων, τὸ ὀριστικὸ ρῆγμα στὸ τεῖχος τῶν μεγάλων δυναστικῶν τυραννιῶν ἐπάνω σὲ ἀνομοιογενεῖς ἐθνότητες, ἔδωσε στὴ Ρωσία ἀκριδῶς τὴν εὐκαιρία νὰ ἐδραιώσει ἀκόμα περισσότερο τὴν τυραννίαν της πνίγοντας στὸ αἷμα τὴν ψυχὴ τῶν συμπατριωτῶν τοῦ Σοπὲν καὶ τοῦ Μίκιεβιτς. Τὸ ἴδιο ἔγινε, στὰ 1831, καὶ στὴν Ἰταλία, συγκεκριμένα στὴ Μοντένα, στὴν Πάρμα καὶ σ' αὐτὴ τὴν Παπικὴ ἐπικράτεια, ὅπου ἡ Αὐστρία — ὁ Μέττερνιχ ἦταν ἀκόμα ἰσχυρότερος ἀπὸ τοὺς λαοὺς — κατάφερε καὶ πάλι νὰ πνίξει τὴν ἀλήθειαν τοῦ αἰῶνα. Τὸ ἔτος 1848, τὸ μεγάλο ἔτος τῶν μικρῶν ἐπαναστάσεων ποὺ ὡστόσο ἦταν ἀρκετὲς γιὰ νὰ ρίξουν καὶ τὸν Μέττερνιχ καὶ κάμποσους ἡγεμόνες, ἀνοίξε βέβαια τὶς πόρτες γιὰ τὴν ἰταλικὴν παλιγγενεσίαν ποὺ ἂν ὁ Ματζίνι ἦταν ὁ ἐπαναστατικὸς τῆς κήρυκας, ὁ Καβούρ ἔγινε ὁ θετικὸς ἐργάτης της. Ὡστόσο καὶ τὸ βῆμα αὐτὸ ποὺ ὀλοκληρώθηκε μέσα σὲ εἴκοσι χρόνια καὶ ποὺ ἦταν τὸ μόνο μεγάλο βῆμα, ὕστερ' ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, στὴν πορεία τοῦ 10^ο αἰῶνα ἐπάνω στὸ δρόμο τῶν ἐθνοτήτων, δὲ συνδυάστηκε μετὰ ἀνάλογα βήματα οὔτε στὴν ἀνατολικὴ καὶ κεντρικὴ Εὐρώπῃ, οὔτε στὰ Βαλκάνια. Οἱ Πολωνοί, στὰ 1863, καὶ οἱ ὑπόδουλοι Ἕλληνες, προπάντων οἱ ἀδάμαστοι Κρήτες, στὰ 1858, στὰ 1866 - 1868 καὶ στὰ 1897, παλεύουν γιὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν τους μετὰ ὑπέροχον ἦθος, ἀλλὰ χωρὶς ἀποτέλεσμα. Ἡ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία ὑφίσταται, βέβαια, ὀρισμένες μειώσεις στὰ Βαλκάνια, καὶ κάποιοι πυρῆνες ἐθνικῶν πολιτικῶν ὀργανισμῶν κρυσταλλῶνον-

ται, προπάντων στο συνέδριο του Βερολίνου, στριμωγμένοι και ὀδυνηρὰ τσιμπημένοι ἀπὸ τὶς τρεῖς αἰχμηρὲς λαβίδες, τὴν αὐστριακὴν, τὴν ὀθωμανικὴν καὶ τὴν ρωσικὴν, τὰ νησιὰ τοῦ Ἰονίου Πελάγους καὶ ἡ Θεσσαλία εὐρύνουν κάπως τὴ στενὴ ἐπιφάνεια τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ τὰ μεγάλα προβλήματα τῶν ἐθνότητων μένουν ὡς τὸ τέλος τοῦ 10^{ου} αἰῶνα ἄλυτα. Ἡ προαγωγὴ τῆς Οὐγγαρίας, στὰ 1867, σὲ ἰσότημο σκέλος τῆς Ἀφθουργικῆς δυναστείας μοναρχίας, ἔκανε ἀπλούστατα ἀκόμα ἐντονώτερη τὴν πικρία καὶ τὴν ἀντίδραση τῶν Σλαύων ὑπηκόων τοῦ Φραγκίσκου-Ἰωσήφ πού μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης, στὰ 1878 ἔγιναν ἀκόμα πολυπληθέστεροι.

Ὁ αἰῶνας τῶν ἐθνότητων, ὁ 10^{ος}, ἦταν γιὰ τὴν Εὐρώπην χαρακτηριστικὸς προπάντων γιὰ τὴν ἀντίδραση πού γέννησε ἡ ἀρχὴ πού εἶχε ὁ αἰῶνας αὐτὸς ταχθεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ. Ἡ ἀντίδραση τῶν διπλωματικῶν παρασκηνίων καὶ τῶν καγκελλαρῶν ἀποδείχτηκε ἰσχυρότερη ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνα. Ἐνῶ πᾶρ' ἀπὸ τὴν Εὐρώπην, στὴν «περιφέρεια» τοῦ κόσμου, προπάντων στὴν Ἀμερικὴν, ὀλοκληρώνονταν οἱ ἀπελευθερωτικὲς ἐξελίξεις — ἀκόμα κι' ὁ Καναδῶς, ἀνοίγοντας τὸ δρόμο σὲ μιὰ νέα μορφή παγκόσμιας κοινοπολιτείας, κατάφερε μετὰ τὴ σοφὴ ἀνοχὴ τοῦ Λονδίνου νὰ ἐξελιχθεῖ σ' ἕνα νέο τύπο αὐτονομίας —, στὴν Εὐρώπην, στὸ «κέντρο» τοῦ κόσμου, ἡ ἱστορία στάθηκε πιὸ πίσω, οἱ ἀνασταλτικὲς δυνάμεις δὲν ἄφισαν τὰ βήματα τῆς ἱστορίας νὰ προχωρήσουν πᾶρ' ἀπὸ μερικοὺς κακοὺς συμβιβασμοὺς ἀνάμεσα στὴν ἀρχὴ τῶν ἐθνότητων καὶ στὴν τεχνητὴ διπλωματικὴ ἔννοια τῆς «ἰσορροπίας» τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Ὁ Κάννινγκ εἶχε ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 10^{ου} αἰῶνα καταλάβει ὅτι τὸ κέντρο τῆς ἰσορροπίας ἔπρεπε ν' ἀναζητηθεῖ περισσότερο ἔξω ἀπὸ τὴν Εὐρώπην παρὰ μέσα της.

3.— Ἔτσι ὁ 11^{ος} αἰῶνας πού μετὰ εἰρηνόφιλο πιά καὶ βολεμένο στὰ δικαιώματά του τὸν ἀστὸ θάπρεπε νὰ μὴν ἔχει ν' ἀντιμετωπίσει ἄλυτα προβλήματα ἐθνότητων, βρέθηκε ὑποχρεωμένος νὰ ξοφλήσῃ τὰ χρέη πού εἶχε ἀνοίξει ὁ 10^{ος} αἰῶνας. Ὑπάρχει μιὰ δραματικὴ ἀντίφασση ἀνάμεσα στὰ ρωμαντικὰ ἐθνικὰ κινήματα πού σημειώθηκαν καὶ εὐοδώθηκαν στὶς δυὸ πρῶτες δεκαετίες τοῦ αἰῶνα μας, καὶ στὴν τεχνικὴ ἢ σωστότερα ὑπερτεχνικὴ πρόοδο πού εἶναι τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ 11^{ου} αἰῶνα καὶ πού ἀπαιτοῦσε, πρὶν ἀκόμα φτάσει στὸ καταπληκτικὸ σημεῖο

τῶν ἡμερῶν μας, τὸ ἀντίθετο ἀπ' ὅ,τι ζήτησαν καὶ πραγματοποίησαν τὰ ἔθνικα κινήματα, δηλαδή τὸ ἀντίθετο τοῦ μεγάλου διαφορισμοῦ καὶ τοῦ κατακερματισμοῦ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου. Ἄν ἡ ἀρχὴ τῶν ἐθνοτήτων εἶχε βρεῖ τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἐπαλήθευσή της στὸ 10' αἰῶνα, πρὶν ἀπὸ τὸ ἀεροπλάνο καὶ τὸν ἀσύρματο καὶ τὰ νέα μέσα πολέμου, ἂν ὁ μοιραῖος διαφορισμὸς ποὺ θὰ προκαλοῦσε ἡ νίκη τῆς ἀρχῆς τῶν ἐθνοτήτων ἦταν στὰ 1900 ἓνα τελειωμένο γεγονός, ὁ αἰῶνας μας θὰ ἔμπαινε ἀμέσως στὴν ἀντίστροφη ἐξέλιξη, σὲ ὑπερεθνικὲς διαμορφώσεις ποὺ θ' ἀνταποκρίνονταν στὸ αἶτημα τῆς τεχνικῆς προόδου, οἱ περισσότερες ἀφορμὲς ποὺ ὀδήγησαν στὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον θὰ εἶχαν λείπει πρὶν ἀπὸ τὴν τελειοποίησιν τῶν μεγάλων μέσων καταστροφῆς ποὺ συνυφάνθησαν μὲ τὴν πρόοδο τῆς τεχνικῆς, ἡ ἀνισορροπία μεταξὺ τῶν μεγάλων καὶ τῶν μικρῶν χωρῶν, ποὺ πῆγασε ἀπὸ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον καὶ ποὺ δημιούργησε τὶς ἐξωτερικὲς προϋποθέσεις τοῦ δευτέρου, θὰ εἶχε ἴσως ἀποτραπεί, καὶ γενικὰ ἡ Εὐρώπη θάταν περισσότερον προετοιμασμένη ν' ἀντιμετωπίσει καὶ τὶς μεγάλες ἀνατρεπτικὰς δυνάμεις ποὺ ἀπειλοῦν στὸν αἰῶνα μας τὴν ἴδιαν τὴν ἠθικὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου.

Οἱ πρῶτες δεκαετίες τοῦ αἰῶνα μας ἦταν ἱστορικὰ νόθεσ ἢ ἔστω ἀμφίβιες. Ἐνῶ ἐγκαινιάζουν μιὰ νέα πραγματικότητα, εἶναι ταυτόχρονα καὶ ὁ ἐπίλογος τοῦ 10' αἰῶνα, τοῦ αἰῶνα τῶν ἐθνοτήτων. Ὁ αἰῶνας αὐτὸς μοιάζει σὰ νὰ προεκτείνεται μέσα στὸν 11', προκαλώντας συγχύσεις καὶ βασικὰς διαταραχὰς στὰ πρῶτα βήματά του. Τὴν ὥρα ποὺ ἄρχισαν νὰ αἴρονται οἱ ἀποστάσεις, ἀκόμα καὶ μεταξὺ τῶν ἡπείρων, δημιουργήθηκαν νέοι πολυσύνθετοι διαφορισμοί, ἀκόμα καὶ στὶς πιὸ στενὰς γεωπολιτικὰς μονάδες. Τὴν ὥρα ποὺ οἱ διαφορισμοὶ αὐτοί, ἓνα ἀναπότρεπτον στάδιον στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξιν, ἔπρεπε νὰ εἶχαν διαμορφωθεῖ, ἀποτελέσει παρελθόν, καὶ ὑπερνικηθεῖ μὲ νέες μορφὰς ὑπερεθνικῶν ἐξελίξεων, ἦταν ἀκόμα ἀδιαμόρφωτοι, ζητοῦσαν ἀκριβῶς νὰ διαμορφωθοῦν, ἐκλόνιζαν τὴν ἱστορικὰ ξεπερασμένη ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν ἀνοίγοντας τὴν πληγὴν τοῦ Μακεδονικοῦ ζητήματος καὶ προκαλώντας δυὸ ἐθνικοὺς πολέμους, στὰ 1912 καὶ στὰ 1913, ἐκλόνιζαν τὸ ἀπαρχαῖωμένον καθεστῶς τοῦ Φραγκίσκου - Ἰωσήφ δίνοντας μὲ τὸ δράμα τοῦ Σεράγεβου καὶ τὴν ἄμεση ἀφορμὴν γιὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πό-

λεμο, καὶ ἔδωσαν ἀναγκαστικὰ καὶ στὸν πόλεμον αὐτὸν ἓνα νόημα βασικὰ καθυστερημένο καὶ συνυφασμένο μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση ἐθνότητων ποῦ, ὅπως οἱ Πολωνοί, οἱ Τσεχοί, οἱ Γιουγκοσλαῦοι, οἱ Ἕλληνες, οἱ Ρουμάνοι, οἱ Βαλτικοὶ λαοί, οἱ Φιλλανδοί, δὲν εἶχαν ἀκόμα κατακτήσει ἢ ὀλοκληρώσει τὴν κρατικὴν τοὺς αὐθύπαρξιά. Ἔτσι, τὴν ὥρα ποῦ ἀκόμα καὶ οἱ μεγάλοι εἶχαν ἀρχίσει νὰ μὴ μποροῦν πιά νὰ εἶναι αὐθύπαρκτοι, κηρύχθηκαν αὐθύπαρκτοι ἀμέτρητοι μικρότεροι ἢ καὶ πολὺ μικροὶ λαοί, καὶ μάλιστα κάμποσοι ποῦ δὲν εἶχαν οὔτε τὴν παραμικρὴν προπαιδεῖα γιὰ μιὰν ἠθικὴν στὸν κόσμον αὐθύπαρξιά.

Βέβαια, ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος δὲν ἔγινε γιὰ νὰ ἐλευθερώσει λαοὺς. Τὸ ἀποτέλεσμα δὲν ἦταν κι' ὁ σκοπός. Ὡστόσο, οἱ συνειδητοὶ ὑπολογισμοὶ τῶν μεγάλων ποῦ μῆλκαν στὸν πόλεμον πραγματοποιήθηκαν πολὺ λιγότερο ἀπ' ὅ,τι πραγματοποιήθηκε ἡ καθυστερημένη τάση τῆς ἱστορίας ἢ σχετικὴ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ἐθνότητων. Ἡ ἀπόδοση τῆς Ἀλσατίας καὶ τῆς Λωρραίνης, ποῦ ἦταν ἡ πιὸ ἀπτὴ ἱκανοποίηση συνειδητοῦ σκοποῦ ἑνὸς μεγάλου κράτους, ἦταν κι' αὐτὴ συνυφασμένη μᾶλλον — ἀδιάφορο ἂν ἀπόλυτα δικαιολογημένα ἢ ὄχι — μετὰ τὴν ἀρχὴν τῶν ἐθνότητων.

4.— Ἐνῶ ἡ καθυστερημένη τάση τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος προετοίμαζε τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον ποῦ οἱ Μεγάλοι, ἀδιάφοροι στὸ βάθος γιὰ τὴν τάση αὐτὴν, τὸν προετοίμαζαν μετὰ ἐπίσης οὐσιαστικὰ καθυστερημένες καὶ ἀσυντόνιστες πρὸς τὸ νόημα τοῦ αἰῶνα ἱμπεριαλιστικὰς τάσεις παλαιοῦ τύπου, προπάντων ἀποικιακοῦ, ἢ κοινωνικὴν πραγματικότητα εἶχε ἀρχίσει κάτω ἀπὸ τοὺς ρωμαντισμοὺς καὶ ἀνεπίκαιρους ρεαλισμοὺς τῶν ἐθνικῶν ὀνειρῶν καὶ τῶν ἱμπεριαλιστικῶν σχεδίων νὰ ὑπονομεύεται καὶ νὰ κλονίζεται. Ἀλλὰ κι' αὐτὸ ἔγινε ἄμεσα αἰσθητὸ μόνον στὸ περιθώριον τῆς Εὐρώπης, στὴ Ρωσία, κ' ἔτσι οἱ ὑπεύθυνοι στὴ Δύση δὲν πῆραν ἀμέσως στὰ σοβαρὰ τὸ μεγάλο σύμπτωμα ποῦ ἀνέβηκε ὡς τὴν κάπως ἀπόμερην ἐπιφάνειαν τῆς ρωσικῆς ἱστορικῆς ζωῆς.

Οἱ πόλεμοι ποῦ χάνονται δὲν κερδίζονται πάντοτε μόνον ἀπὸ τὸν νικητὴν, ἀλλὰ κερδίζονται κι' ἀπὸ κάποια δύναμη, φανερὴ ἢ ἀόρατη, στοὺς κόλπους τῶν ἡττημένων. Ὁ Ρωσοἰαπωνικὸς πόλεμος ποῦ ἀρχισε τὸ Φεβρουάριον τοῦ 1904, δυὸ χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀγγλοἰαπωνικὴν συμμαχίαν καὶ δυὸ μῆνες πρὶν

από τὴ θεμελίωση τῆς γαλλορωσικῆς « Ἀντάντ κορντιάλ », ἔδωσε ἀφορμὴ (καὶ πρὶν ἀκόμα ὁδηγήσει στὴν ὀριστικὴ ἦττα καὶ συνθηκολόγησι τοῦ Τσάρου) σ' ἐπαναστατικὰ κινήματα μὲς' ἐν τῇ Ρωσίᾳ. Αἱματηρῆς ὁδομαχίαι σημειώνονται κίβλας στὰ 1904 ἐν πολλῶν μεγάλων πόλεων τῆς Ρωσίας. Στις 22 Ἰανουαρίου τοῦ 1905 — ἡ ἡμέρα ἦταν Κυριακὴ — βαπτίζεται ἡ Πετρούπολις ἐν αἵματι. Καὶ τὸ κακὸ πῆρε συνέχεια κ' ἐξαπλώθηκε. Τὰ πολιτικὰ δημοκρατικὰ συνθήματα ὑπερακοντίζονται πιά ἀπὸ τὰ κοινωνικά, ἀπὸ κοινωνικά ὅμως συνθήματα καὶ αἰτήματα μιᾶς ἀκατέρυαστης καὶ ἱστορικῆς ἀνώριμης μάζας ποὺ δίνει αὐτῇ πιά τὸν τόνο — καὶ ὄχι ἡ διαφοροποιημένη προλεταριακὴ μάζα τῆς Δύσης — σ' ὅλοκληρον τὸν αἰῶνα. Κανένας, βέβαια, δὲν τὸ φαντάστηκε τῇ στιγμῇ ἐκείνῃ ὅτι ὁ τόνος δινόταν ὀριστικὰ καὶ ἀνεκκλήτα ἀπὸ τὸ ἀνεξέλικτον βιομηχανικὸν προλεταριάτον τῶν ρωσικῶν πόλεων, ἀπὸ τοὺς προσανατολισμένους ἐν τῷ μηδενισμῷ Ρώσους διανοούμεενους ποὺ δανείστηκαν καὶ φόρεσαν τὸ προσωπεῖον τοῦ Μαρξισμού, καὶ ἀπὸ τὸ ἄγριο ξέσπασμα τῶν Μουζίκων ποὺ ἄρχισαν νὰ λεηλατοῦν, νὰ πυρπολοῦν καὶ νὰ σφάζουν. Ὁ Ζωρὲς τὶς ὥρας ἐκείνας ἔβγαζε ὠραίους λόγους καὶ ὁ Κάουτσκι ἐγραφε βιβλία μὲ ἐμπνευσμένους ἀπὸ τὸν Ἐγγελο φιλοσοφικὰς στροφὰς καὶ διαστροφὰς ἐννοιῶν.

Στὰ 1906, τὸ κράτος — ἀνεξέλικτον ὅμως κ' αὐτό, παγερὸν καὶ στηριγμένον ἐν τῷ χάος τῆς Σιβηρίας — εἶχε, βέβαια, ἐπικρατήσει πάλιν σ' ὅλην τὴν Ρωσίαν. Ἡ ἀντιδραστικὴ τρομοκρατία διαδέχθηκε τὴν ἐπαναστατικὴν. Καὶ τὸ πρᾶγμα ἦταν σχεδὸν ἀναπόφευκτον. Ἦταν ἀργὰ γιὰ μιάν ὁμαλὴν καὶ φυσικὴν ἐξέλιξιν. Ἡ Ρωσία ἦταν ἡ χώρα τῶν πιὸ ἀντιφατικῶν πειραμάτων ποὺ μερικὰ ἦταν γενναῖα, ἀλλὰ μὲ τὸν ἰδιότυπον ρωσικὸν τρόπο σπασμωδικὰ καὶ πραγματοποιημένα ἐν τῷ κενῷ. Στις ἀρχὰς τοῦ 19^{ου} αἰῶνα, ὅταν ἀκόμα ὁ νεαρὸς Ἀλέξανδρος ὁ Α' ἦταν ὠραῖος καὶ γενναῖος ἐν τῇ σκέψῃ καὶ ἐν τῇ ἱστορικῇ του βούλῃσῃ, ὁ Σπεράνσκυ, ὁ φιλελεύθερος μεταρρυθμιστὴς, χωρὶς νὰ συλλάβῃ τὴν ἀντίφασιν ἀνάμεσα ἐν τῷ καθεστῶσι τῆς δουλοπαροικίας καὶ ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ φιλελεύθερου κράτους, νόμισεν ὅτι μπορούσε νὰ ἐγκαινιάσῃ τὸ δεύτερον, χωρὶς νὰ καταργῆσιν τὸ πρῶτον. Καὶ δὲν ἐγκαινιάστηκε βέβαια τὸ φιλελεύθερον κράτος, ἐγένον ὅμως ἀπὸ τὰ 1809 ὡς τὰ 1811 μερικὲς σημαντικὰς μεταρρυθμίσεις ποὺ χωρὶς νὰ καταργοῦν τὴν αὐταρχικὴν ἐξουσίαν τοῦ Τσάρου, θέσπισαν τοὺς βωσικούς

ἀντικειμενικούς κανόνες τῆς νομοθετικῆς καὶ ἐκτελεστικῆς λειτουργίας τῆς. Ὑστερ' ἀπὸ τὸ φιλελεύθερο κήρυγμα τοῦ Σπεράνσκου ποὺ δὲν ἔγινε ἔστω πράξη, ποὺ ἔγινε ὡστόσο ἀτμόσφαιρα καὶ ἠθικὸ καθεστῶς, ἡ Ρωσία πέρασε, ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Α' ἔχασε τὴ γενναία του σκέψη, ἀπὸ μιὰ περίοδο μαύρης τυραννίας ἀγράμμάτων παπάδων. Καὶ τὸν Ἀλέξανδρο τὸν διαδέχθηκε ὁ Νικόλαος ὁ Α' ποὺ ἀποφάσισε νὰ ἐνσαρκώσῃ ὁ ἴδιος τὴν πιὸ ἀλαζονικὴ ἀπολυταρχία. Ἦρθε ὅμως ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Β' καὶ ἀντλώντας τὴν ἀπόφασή του ἀπὸ τὴν ἔντονη πνευματικὴ ζύμωση ποὺ χαρακτηρίσει τοὺς κύκλους τῶν Ρώσων διανοουμένων στὰ μέσα τοῦ 19^{ου} αἰῶνα, φτάνει ξαφνικὰ στὰ 1861 σὲ μιὰ πράξη ποὺ πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ σὰ μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ καταπληκτικὲς στὴν κοινωνικὴ ἱστορία : καταργεῖ, χωρὶς πίεση καὶ ἐπανάσταση, μὲ μόνη τὴν ὑπογραφή του, τὴν πατροπαράδοτη δουλοπαροικία σ' ὅλοκληρὴ τὴ Ρωσία, ἰδρύοντας τὸ « Μίρ », δηλαδή τὶς ἀγροτικὲς κοινότητες, τὶς σχεδὸν « κομμουνιστικὲς » αὐτὲς μονάδες ποὺ πῆραν ὅλες τὶς ἀρμοδιότητες — ἀστυνομικὲς, ἐκπαιδευτικὲς καὶ οἰκονομικὲς — στὴ ρωσικὴ ὑπαιθρο. Ὁ Ντοστογιέφσκυ ἐχαρακτήρισε ὡς σημαντικὸ καὶ ἠθικὰ μεγάλο τὸ γεγονός ὅτι ἡ κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ τὸ Ρῶσο χωρικὸ ἥρεμα, χωρὶς ἢ ἐλευθερία νὰ τὸν ἀποθρασύνει καὶ νὰ τὸν κάνει νὰ ξεσπάσῃ σὲ πράξεις ἐκδικητικὲς. Οἱ εὐγενεῖς γαιοκτῆμονες ἔχασαν τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς γῆς ποὺ κατεῖχαν· οἱ χωρικοὶ ἀπὸ δουλοπάροικοι ἔγιναν ἐλεύθεροι καὶ ἂν καὶ ἡ νομικὴ τους σχέση πρὸς τὴ γῆ δὲν ὀνομάσθηκε ἰδιοκτησία, οὐσιαστικὰ ἔγιναν κύριοι τῆς γῆς, ἔγιναν ὅμως, τάχα, ὡς ἄτομα κύριοι τῆς γῆς ; Ὁχι, τὴν οὐσιαστικὴ κυριότητα τὴν πῆραν στὰ χέρια τους οἱ ἰδιότυπες ρωσικὲς ἀγροτικὲς κοινότητες ποὺ μὲ μιὰ παράδοξη πάλι ρωσικὴ σύλληψη ἀπομονώθηκαν, ρίχθηκαν ἔξω ἀπὸ τὸν ἐπίσημο δημόσιο βίον τῆς Ρωσίας, οὐσιαστικὰ ἔξω ἀπὸ τὸ κράτος, καὶ ἔχασαν κάθε ὀργανικὴ ἐπαφή μὲ τὶς πόλεις. Ὁ πρωθυπουργὸς Στολύπιν, ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1905, καὶ ὕστερ' ἀπὸ τὴν εἰσαγωγή τοῦ πολὺπλοκου ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος ποὺ βασίστηκε στὸ σύνταγμα τοῦ 1906, ἀποφάσισε νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀγροτικὴ μεταρρύθμιση ποὺ εἶχε συλλάβει ὡς ἀναγκαία ὁ προκάτοχός του κόμισ Βίττε. Οἱ δυὸ αὐτοὶ ἄνδρες, ποὺ εἶχαν βγεῖ ἀπὸ τὴ ρωσικὴ γραφειοκρατία, εἶχαν μπεῖ στὴν πραγματικότητα, εἶχαν δεῖ τοὺς

κινδύνους, αλλά ήρθαν άργά για να τους αντιμετώπισουν άπο-
τελεσματικά. Ή άπελευθέρωση του 1861, άν καί ήθικά ένα γε-
γονός μεγάλο, δέν έδωσε στο Ρώσο χωρικό το αίσθημα τής ιδιο-
κτησίας, τόν άπομόνωσε άπό το κράτος καί τόν έκανε μάλιστα
μέσα στο πλαίσιο τής Τσαρικής Ρωσίας ν' άσκηθει καί να συνη-
θίσει στο κομμουνιστικό σύστημα. Ή Στολύπιν κατάργησε το
Μір όταν ήταν πιά πολύ άργά. Ή άγροτική μεταρρύθμιση του
Στολύπιν ευνόησε μόνον ένα ελάχιστο ποσοστό γεωργών κ' έ-
ριξε το μεγάλο όγκο των χωρικών σε μιάν άκόμα μεγαλύτερη
ήθική καί οικονομική άπαθλίωση καί άναρχία. Το βήμα του
θετικού καί στιβαρού Στολύπιν έγινε μέσα στο χάος των ψυ-
χών, κ' έγινε άλλωστε ύστερ' άπό μιάν έπανάσταση καί τρομο-
κρατία που κάτω άπό τή φαινομενική έγκαινίαση τής συνταγμα-
τικής μοναρχίας τήν διαδέχθηκε, είτε τόθελε ο Στολύπιν είτε
όχι, ή άντεπανάσταση καί ή άντιδραστική τρομοκρατία. Ή Στο-
λύπιν ήταν ουσιαστικά ξεπερασμένος καί άπό τες έπαναστατι-
κές, άλλά καί άπό τες άντιδραστικές δυνάμεις. Τυφλές καί οι
δυνάμεις που έβραζαν μέσ' στο σκοτάδι τής δυστυχίας καί τής
άγραμματοσύνης, τυφλές όμως κ' εκείνες που ήταν ταγμένες να
ήγηθούν στο φώς. Μέσα στο χάος τής Ρωσίας, δηλαδή τής 'Ασίας
που είχε γίνει « Εύρώπη », προετοιμαζόταν με ήθικό άτύουργό
τήν τάξη που είχε το χρέος τής ήγεσίας καί που χειροκροτούσε
τά περιφημότερα μπαλέττα του κόσμου, ή άρνηση του ανθρώπου.

Ή Στολύπιν, ένα κράμα φωτισμένου καί άντιδραστικού
άνθρώπου, τόξερε ότι κάποιες άλλες δυνάμεις ήταν ήδη ισχυρό-
τερες άπό το ρωσικό κράτος. Δέν ήξερε όμως καθαρά, ούτε μπο-
ρούσε να ξέρει, ότι ο Λένιν καί ο Τρότσκυ, οι νεαροί αυτοί έπα-
ναστάτες (ο δεύτερος ήταν άκόμα μενσεβίκος), πήραν ουσια-
στικά άπό τα 1905 στα χέρια τους τήν ύπόθεση του παγκό-
σμιου κομμουνισμού καί ως ένα σημείο τήν τύχη του κόσμου.
Ή πρώτος, σκοτεινός 'Ασιάτης με τόσο κακοχωνεμένη μέσα του
τή δυτική φιλοσοφία, που οι φιλοσοφικές του διατριβές είναι
το πιό κακότεχο άνακάτωμα λέξεων καί έννοιών, γίνεται ο άνε-
δαφικός « έμιγκρέ », ο γεμάτος άρνηση καί πικρία, ο πιό άτεγ-
κτος άνθρωπος του κόσμου που ή φύση τόν προίκισε με τήν από-
λυτη άνικανότητα να αισθανθεί επιείκεια καί άνοχή. Αύτη άκρι-
βώς ήταν ή μεγάλη του δύναμη, μιá δύναμη ώστόσο που άν πα-
ρουμε τόν Ήησου ως σύμβολο καί μέτρο δέν ήταν ανθρώπινη.

Ὁ δεύτερος, ὁ Τρότσκυ, ἕνας ἀνεδαφικός Ἑβραῖος μὲ δυτικὴ πνευματικὴ εὐελιξία, ποὺ εἶχε τὴ φιλοδοξίαν νὰ γίνῃ ὁ ὀργανωτὴς τοῦ χάους καὶ ποὺ ἔπρεπε γι' αὐτὸ νὰ ἐξαπολύσῃ τὸ χάος γιὰ νὰ χεῖ ὕστερα τὴν εὐκαιρίαν νὰ τὸ ὀργανώσῃ, ἕνας τύπος πολὺ πιὸ ἀνθρώπινος ἀπὸ τὸν Λένιν ποὺ ὡστόσο ἐπνίξε συνειδητὰ μέσα του τὸν ἀνθρωπισμὸν. Ὁ Τρότσκυ ἦταν ἴσως πιὸ ἀσκητικὸς ἀπὸ τὸν Λένιν ποὺ ἔχει εἰσαφημισθεῖ σὰν ὁ μέγας ἀσκητὴς. Ἀσκητὴς εἶν' ἐκεῖνος ποὺ, ἐνῶ ἔχει ἀπὸ τὴ φύσιν αἰσθητικὰς δυνατότητες, τίς πνίγει μόνος του. Ὁ Λένιν δὲν ἐπνίξε τίποτε μέσα του. Ὅ,τι εἶχε πνίγει μέσα του, τὸ εἶχε πνίξει ἡ ἴδια ἡ φύσις.

Κανένας, γύρω στὰ 1905, δὲν εἶχε φαντασθεῖ ὅτι ἡ τύχη τοῦ κόσμου εἶχε ἀρχίσει νὰ παίζεται στὰ χέρια δυὸ ἀνθρώπων τόσο παραμερισμένων καὶ σκοτεινῶν, ὅπως ὁ Λένιν καὶ ὁ Τρότσκυ. Οὔτε οἱ ἡγέτες τοῦ δυτικοῦ κομμουνισμοῦ ἢ σοσιαλισμοῦ δὲν τὸ φαντάστηκαν. Κι' ἀκόμα λιγότερο ὁ Ντελκασέ, ὁ Μπύλωφ ἢ ὁ Ἐδουάρδος Γκρέυ, οἱ συμβατικοὶ αὐτοὶ πολιτικοὶ ποὺ οὔτε αὐτοί, οὔτε ἄλλοι στὶς χώρες τους, δὲν ἦταν πραγματικοὶ ἡγέτες λαῶν. Ὅλοι τους, ὡς τὰ 1914, εἶχαν στρέψει τὴν προσοχὴν τους περισσότερο πρὸς τὰ ἔξω παρὰ πρὸς τὰ μέσα. Διπλωματικοὶ συνδυασμοί, συμμαχίαι, μυστικὲς συνεννοήσεις, συμβολικὲς ἐπισκέψεις ἡγεμόνων σὲ φιλικὲς πρωτεύουσες, ὑπερπόντιοι ἀνταγωνισμοί, τέτοια ἦταν τὰ γεγονότα ποὺ παίρνουν τὴν πρώτη ἱστορικὴ θέσιν στὶς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνα μας. Γύρω ἀπὸ τὸ πρόβλημα τοῦ Μαρόκου ἐξαντλοῦνται δυνάμεις καὶ προσπαθεῖς ποὺ εἶχαν ὡς κτυπητὸ στὴν πολιτικὴ ἐπιφάνεια ἀποτέλεσμα νὰ πέσει ὁ Ντελκασέ πρὶν ἀπὸ τὴ διάσκεψιν τοῦ Ἀλγεσίρας καὶ ν' ἀπολυθεῖ ὁ Φρειδερίκος φὸν Χόλσταϊν ἐξ αἰτίας τῆς. Μιὰ ὑπερβολικὴ προσοχὴ τῶν Κυβερνήσεων στὴν ἐπιφάνεια τῆς ἱστορίας χαρακτηρίζει ἰδιαίτερα τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ αἰῶνα μας. Κι' ὁ αἰῶνας, οὐσιαστικὰ, εἶχε ἀρχίσει μὲ γεγονότα καὶ ἐξελίξεις ποὺ σημειῶνονταν πολὺ πιὸ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς ἱστορίας.

5.— Ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος ἄρχισε σὰν ἕνας μέγας ἀναχρονισμὸς καὶ συγχρονίστηκε, ξαφνιάζοντας τοὺς ἴδιους τοὺς δράστες τοῦ μεγάλου κακοῦ, ἀφοῦ ξέφυγε οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὰ χέρια τους. Τὸν «ἀναχρονισμὸν» τὸν βλέπομε στὴν ἐπικράτησιν πολλῶν τυχαίων περιστατικῶν ποὺ στὸν αἰῶνα